

Південний архів. Серія : Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. XLIII. Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. С. 70–74.

УДК 811.161.2–81'373.611

**Інна Демешко
(Кіровоград)**

ІНДИВІДУАЛЬНО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ВІДДІЄСЛІВНИХ ДЕРИВАТИВ У МОВІ ТВОРІВ М. ЧЕРНЯВСЬКОГО

У статті розглянуто особливості мовної організації творів письменника, досліджено словотвірні і морфологічні особливості віддієслівних дериватів у канві поетичних творів М. Чернявського.

Ключові слова: віддієслівні деривати, експресивно-стилістичні засоби мовлення, індивідуально-авторські новотвори, словотворчі засоби, словотвірні моделі.

The article runs about the peculiarities of linguistic organization of the writers works, the word building and the morphological peculiarities of verbal derivatives in the canvas of poetic works of M. Cherniavskiy.

Key words: verbal derivatives, expressive stylistic means of speech, author's innovations, means of word building, word building models.

Справжній талант залишає слід у духовному житті своєї епохи, виконуючи винятково важливу функцію збагачення самосвідомості людини новими морально-етичними категоріями; через своє світобачення, світовідчуття і світоутворення впливає на світосприйняття та інтелект читачів. Саме таким талантом і був визначний письменник, педагог, публіцист, критик Микола Чернявський.

У творчому доробку Миколи Чернявського вірші, поеми, оповідання, нариси, повісті, переклади, публіцистичні та критичні статті. Його праці, продовжуючи традиції нової української літератури, витримали іспит часу, бо були витримані змістові і формальні критерії. Поезії М. Чернявського характеризуються особливою енергетикою, оскільки читач відчуває їх емоційно-естетичні імпульси. Поетичні твори Миколи Чернявського, з їх проблематикою, змістовою глибиною, естетичною довершеністю мають потужну соціальну дію.

Творчість Миколи Чернявського – своєрідне явище в українській літературі кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Його творча спадщина – частина

скарбниці національної культури українського народу. Сучасників і дослідників творчості письменника захоплювала його майстерність як стиліста, вражало знання мови, легкість вислову, вміння знаходити мовні засоби, щоб передати явища духовного і суспільного життя.

Мовний стиль доби, концептуальне відтворення світу позначаються на поетичному ідіолекті письменника. Художня мовотворчість розкриває національно-культурні особливості народу, національно-мовні характеристики. Показовою в цьому плані виступає мова М. Чернявського, представлена поетичними та прозовими творами.

Засоби поетичного мовлення характеризуються індивідуальним осмисленням автора, тому мову поезії іноді кваліфікують як власну метамову поета. Поетичне слово співвідноситься із значенням певної мови, а за внутрішньою формою націлене на символіку, яка пов'язана із полісемією.

Теоретичні питання лінгвостилістичних особливостей художньої мови розроблені в працях Н.Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Ю.С. Степанова, О.Г. Ревзіної та ін. учених, а також у працях українських мовознавців С.Я. Єрмоленко, В.С. Ващенко, Н.М. Сологуб, Ю.О. Карпенка, М.П. Кочергана, В.А. Чабаненка, В.М. Русанівського, Л.А. Лисиченко, Ю.Ф. Касім, А.П. Коваль, Л.І. Мацько, Л.О. Ставицької, В.І. Статєєва, О.О. Семенець, М.Я. Гон та ін.

Стилістичну диференціацію засобів словотвору (передусім суфіксів) у мовознавстві осмислено й визначено в працях із проблем словотвору І.І. Ковалика, О.Д. Пономарева, Н.Ф. Клименко, К.Г. Городенської, В.В. Грещука, В.О. Горпинича, З.С. Сікорської та ін. Роль словотворчого афікса щодо кореневої частини слова завжди семантична, але нерівноцінна, бо в одних випадках суфікс або префікс утворює нову лексему, а в інших надає їй якогось значеннєвого відтінку [2, с. 182].

Спроба проаналізувати чинники формування національно-мовних позицій М. Чернявського, дослідити особливості мовно-художньої практики митця, здійснити аналіз фразеологічних особливостей у мові творів письменника, розглянути лексичні контрасти, з'ясувати особливості іменникового

словотворення, виокремити компоненти образних домінант у творах М. Чернявського була здійснена Ю.В. Датченко [1].

Мета цієї розвідки – розглянути специфіку мовної організації творів письменника, дослідити словотвірні і морфонологічні особливості віддієслівних дериватів у канві поетичних творів М. Чернявського. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) дослідити особливості мовної організації поетичних творів письменника, зокрема експресивно-стилістичні засоби мовлення (лексичні, дериваційні); 2) з’ясувати словотвірні і морфонологічні особливості віддієслівних дериватів у канві поетичних творів М. Чернявського; 3) виділити продуктивні словотворчі засоби та словотвірні моделі віддієслівних дериватів у поетичних творах М. Чернявського.

На думку О.О. Семенець, традиційна проблема лінгвопоетики – художній текст як засіб пізнання, естетичного освоєння й цілісного осягнення світу, засіб емоційно-естетичного впливу на читача – набуває нової інтерпретації у світлі ідей лінгвістичної синергетики, в рамках синергетичної моделі мовних механізмів поетичної творчості [5, с. 307].

Суть теоретичного пізнання полягає в тому, що воно охоплює явища та їх розумові відображення в їх взаємозв’язку і взаємозалежності. Феномен мовленнєвої експресії генетично пов’язаний із мовноструктурними, психічними та соціальними факторами. В.А. Чабаненко зазначає, що вживання семантично контрастних лексем сприяє яскравішому вираженню думки й завжди супроводжується певними емоційно-експресивними барвами мовлення [6, с. 33]. Експресія вислову зростає, коли елементи антонімічної пари підсилюються антонімічними поєднаннями:

Я буду жити так, як море:

І день ясний, і ніч вітатъ,

Сміятись, плакати, стогнатъ

І забуватъ і *щастя* й *горе* <...> [7, с. 363] або протиставленнями лексем-символів: <...> Цвітуть маки в яснім промінні –

Химерні символи життя:

Червоне полум'я *горіння*

І *чорний* колір *забуття* <...> [7, с. 290].

<...> І змішались *світ* і *тьма* [7, с. 334].

<...> *Моя* і *перша*, і *остання*

Свята мета була – з'єднання

Обох дніпровських берегів <...> [7, с. 321].

Як семантично співвідносні одиниці, контрастують не тільки антоніми, а й синоніми, створюючи синонімічний контраст:

Гримлять, гудуть старі пороги,

Гримлять, і дзвонять, і ревуть;

І хвилі в скелі чорні *б'ють*

І *лизуть* боки їх одлогі <...> [7, с. 226].

Контраст структурно скріплює і стилістично увиразнює синонімічні зближення і зрощення:

<...> Все ти (сонце) бачиш з високості,

День у день і далі

Йдеш безоднями ясними

Без *журби-печалі* <...> [7, с. 150].

<...> І чую, як *благає-молить*

Вкінець пригнічений мій край:

«Повітря свіжого, о доле,

Повітря свіжого нам дай!..» <...> [7, с. 296].

З'ясовуючи роль словотворчих контрастів у системі експресивних засобів української мови, В.А. Чабаненко зауважує, що зіставлення, або протиставлення однокореневих синонімічних слів, що по-різному афіксовані, виявляє стилістичні можливості цих слів і збагачує вислів емоційно-експресивним змістом [6, с. 51].

Час один *кохання* чарам. <...>

<...> Дано силу нам, *кохана*, –

Силі вихід дай <...>. [7, с. 180].

<...> У Суботові то сумно

В дзвони задзвонили <...> [7, с. 255].

<...> Спить Богдан... І плачуть дзвони

Сумно на дзвіниці [7, с. 256].

Я – романтик? Безперечно.

Не зрікаюсь я того.

Романтизмові всього

Віддаю себе сердечно <...> [7, с. 397].

Дериваційне контрастування у творах М. Чернявського представлене контрастом однокорених слів: <...> З моря вітер *Віє-повіває* <...> [6, с. 258].

Роль контрасту в створенні експресії визначальна, коли в корелятивні зв'язки вступають по-різному префіксовані однокореневі слова. При цьому контраст може мати вигляд зіставлення:

<...> Вони (брати Тобілевичі) *злетіли*...

І світ з'явився їх очам.

І все, чим сни колись манили,

Вони дізнали, *облетіли*,

І раде все було орлам <...> [7, с. 242].

<...> І *звивавсь-розвивавсь* у кадильній імлі

Чорнооких красунь перемінливий рій <...> [7, с. 377].

Одним із основних засобів вияву експресивності на ґрунті дериваційних норм є творення індивідуально-авторських неологізмів. Н.В. Левун зауважує, що доречне вживання лексичних новотворів, яке не стало самоціллю, збагачує художнє мовлення [3, с. 63]. Індивідуально-авторські неологізми можуть виконувати номінативну або експресивно-стилістичну функцію. Серед новотворів, що зустрічаються в поетичних творах, виділяють два різновиди: перший – для номінації нових понять (емоційно-експресивні відтінки в них виражені слабо); другий – із виразними емоційно-експресивними відтінками. У

поезії Миколи Чернявського вони творяться афіксальним способом та основокладанням: Ти не загинеш, Україно!

І мова *прадідна* твоя,

Що кожне слово в їй перлина,

Не вмере повік <...> [7, с. 81].

<...> Єдиний день метелик *барвнокрилий*

Тремтить і гра в вогні життя <...> [7, с. 362].

<...> І пронесеться перед світом

Він (спів) метеором-*огнецвітом* [7, с. 92]; царство *водянокришталеве* [7, с. 126]; *гromовинний* купіль [7, с. 364]; *злotosяйне* сонце [7, с. 150]; зір *тихомрійне* вітання [7, с. 151], *безум лютозорий* [7, с. 330].

Структурно-семантичні особливості оказіоналізму впливають на характер породжуваної ним мовленнєвої експресії [6, с. 168]. У творах М. Чернявського індивідуально-авторські неологізми породжують експресію ліризму і пафосу. У поетичному мовленні митця вони не є чимось новим у мові, бо виникають вони на базі слів основного лексичного складу, за типовими словотвірними моделями і зрозумілі поза контекстом.

Письменник досить широко використовує прикладкові конструкції. Вони представлені у фольклорних утвореннях типу *рястом-цвітом* [6, с. 203], *дітинемовлята* [6, с. 316], однак переважають авторські утворення: *думки-жадання* [6, с. 59]; *вітерець-тиховій* [6, с. 100]; *стума-туга* [6, с. 102]; *рулади-молитви* [6, с. 112]; *молитва-заповідь* [6, с. 126]; *перли-сльози* [6, с. 203]; *борець-громадянин* [6, с. 317]; *джигіт-їздець* [6, с. 386]; *мазанка-оселя* [6, с. 393].

Словоскладання використовується в мові не стільки як словотворчий засіб, скільки як стилістичний засіб. Адже поєднання двох синонімів є першим ступенем їх ампліфікації. Майже всі слова, сконструйовані в такий спосіб, зберігають образність та експресивність [4, с. 141]: *плуг-самохід* [7, с. 277]; *погроза-дорікання* [7, с. 363]; *жито-новина* [7, с. 366].

Віддієсловні деривати субстантивного та ад'єктивного блоків у мові творів Миколи Чернявського складають значний лексичний масив, своєрідність якого

полягає в поєднанні елементів дієслівної семантики з категорійними значеннями іменника і прикметника. Вони являють собою певну мікросистему взаємозалежних елементів.

З'ясовуючи словотвірні особливості віддієслівних дериватів у канві поетичних творів М. Чернявського, можна зробити висновок, що оскільки митець використовує книжну лексику, то високої продуктивності набуває словотвірна модель $Vb + -nn(я), -tt(я)$: *єднання, переконання, чарування, знання, кохання, бажання, дихання, благання, сподівання, поривання, вагання, ридання, терпіння, горіння; чуття, забуття, життя, каяття, прокляття*. Девербативи, утворені за допомогою суфіксів $-nn(я), -tt(я)$, утворюють загальні й абстрактні назви, назви предметної дії.

Меншої продуктивності набувають віддієслівні безсуфіксні утворення і похідні із суфіксами $-ець, -б(а)$ на позначення результату дії, абстрагованої дії, на позначення особи: $Vb + \emptyset$: *плач, рух, удар, напій, відповідь (д//д'), привид, пересуд, приказ, похід, докір (о//і, р'/р), гомін (о//і, н'/н), прокльон (и//о, л//л')*; $Vb + -ець$: *співець, вигнанець, покупець, знавець, влюбленець, коханець, вибранець*; $Vb + \emptyset(а)$: *подяка, прикраса, згода, зрада, примара, нудьга, розмова*; $Vb + б(а)$: *боротьба (т//т'), похвальба (л//л'), служба, журба, селитьба (т//т')*. Непродуктивними виступають іменникові девербативи із формантами $-ник, -ач, -ар, -ощ(і), -ищ(е), -інн(я), -ель$ на позначення особи, засобу дії, абстрагованої дії, результату дії: $Vb + -ник (-льник)$: *прихильник (л//л'), мовчальник*; $Vb + -ач$: *сіяч*; $Vb + -ар$: *косар*; $Vb + \emptyset(а)$: *прикраса*; $Vb + \emptyset(и)$: *викрутаси*; $Vb + -ощ(і)$: *жалощі (л'/л)*; $Vb + -ищ(е)$: *ревище*; $Vb + -інн(я)$: *творіння (р//р'), створіння (р//р')*; $Vb + -ель$: *погибель*.

Для віддієслівних дериватів субстантивного блоку характерні такі морфонологічні явища, як усічення дієслівної фіналі, консонантні ($C//C', C''/C$), і вокалічні ($V//V$) альтернації, модифікація наголосу.

Віддієслівні деривати ад'єктивного блоку у творах М. Чернявського представлені активними і пасивними дієприкметниками, переважно з

нейтральним часовим значенням, і віддієслівними прикметниками: *розтоплений* вар [7, с. 70]; *згублені* душі [7, с. 156]; *штучно роблені* слова [7, с. 79]; *достиглий* колос [7, с. 93]; *меч палючий* [7, с. 123]; *кипучі* вали [7, с. 156]; *відкрита* душа [7, с. 274]; *возлюбений* брат [7, с. 141];

Встань зі мною, хто *несплячий*,

Невгамовний, нетерплячий,

В кого серце хоч *підбите*,

Та холопством *не повите!* <...> [7, с. 211].

При творенні дериватів ад'єктивного блоку продуктивності набуває словотвірна модель Vb + **-ен(ий)**: *просла́вити* – *просла́влений* (в//вл); *розто́пити* – *розто́плений* (п//пл); *згубі́ти* – *згубле́ний* (б//бл).

Для віддієслівних похідних ад'єктивного блоку на **-ен-**, крім усічення дієслівної фінали, характерні такі морфонологічні явища, як консонантні альтернації (P//P1) і модифікація наголосу.

Таким чином, у системі поетичного ідіолекту Миколи Чернявського послідовно простежується тенденція наближення літературної мови до народної. Символічні елементи, повтори, прикладкові конструкції, відповідна ритміка виступають засобами стилізації народної поезики. Пошуки засобів експресії в царині ненормативного призводить до активної взаємодії одиниць різних мовних рівнів і норм. Взаємодія норм української мови породжує прагнення митця до експресії на різних системних ярусах, переважно лексико-семантичному, і проміжних ярусах – словотвірному і морфонологічному. Поетичний ідіолект М. Чернявського становить систему мовних засобів, що сформувалися внаслідок творчого використання мовних явищ української мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Vb – дієслівна основа; V – будь-яка голосна; P – лабіальна; P1 – результат консонантної альтернації (лабіальна + л); C – консонантний формант у структурі морфеми; // – символ чергування; C//C' – консонантні альтернації передньоязикових приголосних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Датченко Ю.В. Мова творів Миколи Чернявського: Автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.01. / Дніпроп. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
2. Дудик П.С. Стилїстика української мови. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 365 с.
3. Левун Н.В. Індивідуально-авторські новотвори в мові сучасної поезії // Ономастика і апелятиви: Зб. наук. пр. – Д.: ДНУ, 1999. – Вип. 8. – С. 63.
4. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – 3-тє вид. перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
5. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
6. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Частина 1. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – 216 с.
7. Чернявський М. Твори в 2-х т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1966. – 514 с.